

K dějinám české a slovenské sociologie přispěli v starší době svými studiemi I. A. Bláha, B. Foustka, E. Chalupný, A. Štefánek, V. K. Škrach, J. Král, Z. Ullrich a jiní. V zahraničí se rovněž objevilo několik statí o české a slovenské sociologii²⁾. V poslední době s renesancí sociologie u nás stoupá i zájem o starší období naší sociologie, jak svědčí studie Jana Macků, Juliány Obrdlíkové, Mojmíra Hájka i jiných pracovníků z brněnského sociologického okruhu.³⁾

Prehistorie české sociologie

Historikové sociologie po vzoru historiků jiných věd hledají prvky sociologického vědního úsilí ve vzdálené minulosti. Přesouvají studijní hledisko z dějin sociologie do dějin sociálních teorií, jak se vyvíjely nejen na půdě filosofie, nýbrž i v imaginacích teogonických a mytologických, v náboženských představách. Stopy tohoto postupu najdeme u Barnese a Beckera i u Sorokina, který hledá vzdálené předchůdce současných sociologických koncepcí. Stejně u nás postupuje E. Chalupný.

Sociologie jakožto věda, která komplexně studuje sociální skutečnosti, a to v různých stupních abstrakce, může do své prehistorie zahrnout nanejvýš ony sociální teorie, které se nějak blíží této komplexitě alespoň v úrovni globálního, univerzalistického pohledu na sociální skutečnosti.

¹⁾ První nástin této studie byl přednesen na III. společné vědecké konferenci Varšavské a Karlovy university, konané v Praze 26.–28. dubna 1965 (je uveřejněn ve sborníku *K metodologickým problémům společenských věd*, který uspořádali Otakar Bartoš a Jan Petr, Praha, Karlova universita 1967, str. 72–78); další nástin byl přednesen v brněnské odbočce ČsSS v polovině listopadu 1966. Zde je podán zkráceně.

²⁾ I. A. Bláha: *La sociologie tchèque contemporaine* (Revue internationale de sociologie 1921), *Die zeitgenössische tschechische Soziologie* (Jahrbuch für Soziologie, Karlsruhe 1926, str. 446–461), *Współczesna socjologia czeska* (Kwartalnik Socjologiczny, Poznań 1931, 2–4); V. K. Škrach: *Glossen zur tschechischen Soziologie* (Kölner Vierteljahrhefte f. Soziologie V., seš. 3, 1926); E. Chalupný: *La sociologie tchécoslovaque pendant les dernières années* (Revue internationale de sociologie 1931); B. Foustka: *Sociologie* (heslo v Dodatcích Ottova

Sociologové proti pojmu političnosti, etičnosti, ekonomičnosti staví pojem společenskosti, který se ve vývoji sociologie projevuje v různých variantách (sociální skupenství, sociální konsensus, struktura, sociální celek atd.). Hledisko sociální komplexnosti si sociologie uchovává i v době, kdy proti univerzalistickému postřehování společnosti, které si přinesla ze sociální teorie, atomizuje a specializuje svou studijní oblast na dílčí studijní úseky.

Vezmeme-li za základ anticipaci „sociologična“, sociologického komplexního studování společenských jevů v rámci sociální filosofie a teorie a v rámci filosofie dějin, najdeme dosti jmen, kterými se honosí naše česká i slovenská presociologie.

Soudím však, že první vysloveně sociologické období u nás zahajuje až Gustav Adolf Lindner (1828–1887) a po něm Tomáš G. Masaryk. U obou – právě jako u jiných sociologů pozdějších – ovšem nalézáme prvky filosofického zdroje sociologie.

Lindnerovy *Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft* z roku 1871, první velká sociologická a sociálně psychologická práce, která u nás vznikla, se nestaly východiskem pro domácí sociologickou tradici, stejně jako jeho *Pedagogika na základě nauky o vývoji přirozeném, kulturním a mravním*, která byla vydána rok po jeho smrti, se nestala východiskem tradice pedagogické. Zahraniční, a můžeme říci svě-

Slovníku naučného nové doby); J. Král: *Československá filosofie*, Praha 1937; Z. Ullrich: *Česká sociologie* (článek vyšel jako Dodatek II. k čas. překl. spisu P. E. Sorokina *Sociologické nauky přítomnosti*, Praha 1926); H. E. Barnes a H. Becker: *Social Thought from Lore to Science*, II, N. York 1938 (str. 1060–1069); E. Chalupný: *Vývoj sociologie v 19. století (1835–1905)* (Chalupného Sociologie dílu II. svazek 2.), Praha 1948, str. 231–234, 419–427.

³⁾ Jan Macků: *O tradicích československé sociologie* (v sborníku *Základní otázky sociologie*, Materiály z celostátního semináře konaného 17. a 18. března 1965, Praha, Socialistická akademie 1966, str. 67–82); *Brněnská sociologická škola* (Sborník prací z konference konané 15. a 16. dubna 1966 v Brně). V obou pracích je uvedena i novější zahraniční literatura, zabývající se českou a slovenskou sociologií.

tová a zvláště německá sociologie oceňuje Lindnera jako průkopníka sociální psychologie. Anticipační význam Lindnerův pro naši i pro světovou sociologii záleží v tom, že v době, kdy v středoevropském prostředí národová psychologie substituovala sociologickou ideu, proti individuální psychice staví širší pojatou sociální psychiku, kterou ovšem neobjektivizuje, nýbrž chápe jako onu součást individuálního vědomí, ať jde o představy, city nebo volní oblast, která je společná všem jednotkám společenského celku, jejíž pojímá jako psychosociální organismus. Touto složkou psychiky se má zabývat zvláštní věda, sociální psychologie, která svým studijním polem obsáhne duchovní stránku společenského organismu, tj. jeho sociální vědomí. Od pozdější Durkheimovy koncepce se koncepcí Lindnerova liší tím, že toto vědomí chápe v partikulárním smyslu určitého obsahu individuálních vědomí. Společenský organismus má i stránku fyzickou, objektivní bychom mohli říci, v níž Lindner rozlišuje stránku ekonomickou a politickou (státní).

Lindnera spojuje s další historickou vrstvou české sociologie, s vrstvou, jejíž součástí se staly prvky české sociologické tradice, poukaz na psychickou stránku společenského organismu a zdůraznění jednotlivce jako nositele společenského vědomí a sociálních vztahů.

Vývojové etapy české sociologie

Stať o vývojových etapách české sociologie by měla podle metodologických pravidel být až součástí studijního závěru, výsledkem syntézy založené na dokumentární induktivní, přinejmenším srovnávací analýze. Proto také etapizace, které používám, má pouze úkol pracovní hypotézy.

První etapa je charakterizována sociální a národní politickou situací české společnosti od osmdesátých let 19. století do vzniku československé republiky. Po stránce vědecké je charakterizována snahou o poznání hlavních směrů světové sociologie a o jejich asimilaci do domácí kulturní tradice, snahou dopracovat se některých osobitých rysů v chápání sociální funkce sociologie v českém společenském prostředí a vypracováním prvních monografických a syntetických sociologických prací.

Druhé období se zhruba kryje s obdobím mezi válkami a reziduálně přežívá až do roku 1948. Vědecky je charakterizováno zvýšenou orientací na světovou sociologii, rozvojem institucionální základny pro pěstování sociologie na univerzitách a jiných vysokých školách i ve vědeckých institucích a na spolkovém základě, diferenciací vědecké práce, rozvojem vědecké periodické i jiné publicistiky, vytvářením badatelských center, orientací na empirickou sociologii a tedy na výzkumnou práci.

Třetí etapa začíná od šedesátých let. Je charakterizována úsilím o vybudování marxistické sociologie, doháněním orientace ve světové sociologii marxistické i nemarxistické, vybudováním široké a u nás dosud nebývalé institucionální základny a orientací na širokou síť výzkumných pracovišť a výzkumných studijních úkolů, které jsou v souvislosti s klíčovými problémy rozvoje socialistické společnosti.

PRVNÍ ETAPA VÝVOJE ČESKÉ SOCIOLOGIE

Abychom si ujasnili povahu české sociologie v její první vývojové etapě, je nutno si v několika rysech zpřítomnit stav tehdejší světové sociologie, a ovšem i české sociální prostředí, do něhož sociologie pronikala.

Pro pochopení vývojových tendencí světové sociologie v poslední čtvrtině 19. století a v prvních letech 20. století je záhodno se zmínit o některých principiálních otázkách, které byly v popředí sociologického zájmu a obrazy se i ve vývoji naší sociologie. Jsou to v podstatě:

1. Otázka redukcionismu v sociologii, a to jak biologického, tak psychologického. Problematika psychologického redukcionismu je spojena s otázkou vztahu jednotlivce a společnosti, míry, v níž utváří jednotlivce společnost a společnost jeho. Po metodologické stránce se sociologie odvrací od analogizujících tendencí a v některých směrech, které nabývají pomalu převahy, od introspektivní metody.
2. Otázka po povaze sociologie jako vědy ve vztahu k praxi ústí v otázku po oprávněnosti hodnotící sociologie a její sociální zaangażovanosti vůbec. Metodologicky znamená nastolování empirické sociologie a monotematických výzkumů.

Problematika hodnocení v sociologii je velmi stará a je spjata co nejužší s několi-

ka tendencemi a otázkami: předně s otázkou vztahu vědy k praktickému dění, dále s otázkou futurologie, tj. s úkolem a možností předvídání vývoje, a posléze s tendencí neustálého zvědečtování sociologie. Povšimněme si velmi stručně, jak se tyto tři roviny problémů rozvíjejí a řeší ve vývoji sociologie. Začneme se vztahem sociologie ke společenské praxi. O tom, že výsledky vědy se aplikují ve společenských činnostech, ve výrobě, v technice a technologii, ve zdravotnictví i v jiných oblastech lidské činnosti, nemohlo ovšem nikdy být sporu. V době Comtově měla souvztažnost sociologie k životu programatický charakter. Jedním z popudů pro konstituování vědy o společnosti je právě snaha nastolit novou vědeckou službu společnosti. Poznáním zákonů o struktuře a vývoji společnosti se má přispět k racionálnímu zvládnutí skutečnosti, které dosud probíhaly živelně. V Comtově „savoir pour prévoir“ se v nedosti pregnantní a ovšem zcela nerevoluční formě ukrylo jádro koncepcí, které jsou v marxismu z hlediska pochopení třídní struktury společnosti vyjádřeny velmi jasně. Comtova sociální dynamika přebírá tak program starší filosofie dějin. Snaží se ho však realizovat na vědeckém základě, metodicky odlišeném od spekulativní filosofie dějin. Sociologie vchází do života s futurologickou tendencí. Pragmatická funkce sociologie se u některých sociologů — také u nás u Masaryka — vyostruje úsilím o tzv. vědeckou politiku, tedy politiku založenou na vědeckém, rozumí se především sociologickém poznání.

Pragmatické postuláty sociologického úsilí v prvních dekádách po vystoupení Comtově však ulpívají v akademismu. Vyostrují se totiž třídní protiklady společenské, do politického dění pronikají marxistické koncepce. Dynamické složky sociologického bádání neusínají, nemizí ani tendence dát jim vědeckější oporu, ale futurologická tendence, která by se musila nutně projevit v zaangažovanosti pro tu či onu vývojovou společenskou linii, se obezřetně stahuje a nemarxističtí sociologové, historikové a filosofové dějin se více věnují zkoumání etap minulosti. Činí tak i Völkerpsychologie a různé etapizační pokusy a „Richtlinie“ dějin. Jen sociologové poněkud marxisticky orientovaní mají i později odvahu hovořit o budoucím vývoji. Nemarxistická sociologie té doby,

kteřá se však nechce vzdát pragmatické funkce sociologie a stojí za principem její sociální zaangažovanosti, se může uplatnit jen v sociálním reformátorství, což je — jak uvidíme — i příklad T. G. Masaryka.

Naproti tomu ve Francii se v plné síle ohlašuje směr, který nastoluje v sociologii scientistickou tendenci. Předchozí dynamicky orientovaná sociologie, která se v lecčems sociálně angažovala (alespoň programaticky) a sestupovala tak do sféry sociálních hodnot, se zdiskreditovala nedostatečnou dokumentární základnou a koncepcemi dovozenými s převahou spekulativních postupů. S odmítáním její metody se odmítá i její tematika. Sociální systém jako výsledek výzkumného bádání se odsouvá do neurčita s futurologickou tendencí. Sociologie se empiricky ponořuje do současnosti, a tedy i do zatominované skutečnosti. V podstatě jde o důsledné provedení programu Comtovy statiky a o uskutečnění jeho požadavku sociologie jako vědy co nejexaktnější. Comte nastoluje sociologii jako vědu, Durkheim nastoluje její objekt jako realitu sui generis.

Povaha české sociologie, jak se vyvinula od osmdesátých let do první světové války, je dilem srážky hlavních směrů a tendencí evropské sociologie se sociálními poměry v českých zemích. V době nástupu sociologie u nás má světová sociologie za sebou již skoro padesátiletý vývoj. Proto při nástupu k nám nepřichází sociologie ve své úplně recentní podobě, nýbrž především s comtovskou sociologickou ideou, ale i s jeho sociologickým vědoslovím a s jeho pozitivismem.

Vlivem českých společenských poměrů dochází však k značně vyhraněné transformaci prvků světové sociologie. Je dilem sociální situace české. Za hospodářské konjunktury let šedesátých a počátku let sedmdesátých došlo k ekonomickému rozmachu české buržoazie. Krize v sedmdesátých letech byla sice vystřídána opět ným vzestupem, ale právě v polovině osmdesátých let dochází zase ke krizi. Rozvoj kapitalismu přivedl naši buržoazii k vysokému životnímu vzestupu, ale vedl i k mohutnému vzrůstu dělnické třídy a ovšem také k zbídačování proletariátu i k úpadku maloburžoazních živnostenských vrstev. Toto období je významné pro vývoj socialistického hnutí. Dělníci se politicky organizují, uplatňuje se revoluční program marxismu, ale dochází i k oportu-

nistickým snahám, které oslabují dělnické hnutí na mezinárodní úrovni i v poměrech domácích. Ke konci století nabývá rozvoj kapitalismu nové tvárnosti monopolizací. Růst proletarizace napomáhá silnému rozvoji dělnického hnutí, sociálně demokratické organizace se vzcházejí u nás i v internacionálním měřítku. První máj 1890 je manifestačním projevem revolučního dělnictva u nás, které se stále více uvědomuje a organizuje politicky i odborově.

V táboře buržoazie (po zklamání, kterého se s celým národem buržoazie dočkala rakousko-uherským vyrovnáním a pak i po pádu tzv. fundamentálek) dochází k rozporům mezi staročechy a radikálnějším mladočechy, kteří se postavili za ostřejší národnostní politiku a za úsilí o rozhojnění demokratických práv. Tu se dostávali do blízkosti lidového hnutí za uplatnění všeobecného volebního práva a sklidili v roce 1891 velké politické vítězství.

Poslední čtvrtina století je u nás charakterizovaná kulturním rozmachem uměleckým, literárním, vědeckým i osvětovým. Silná snaha po vyrovnání české kultury, umění, literatury i vědy se světovostí.

Do těchto poměrů přichází se svým podílem i T. G. Masaryk (1850–1937) a s ním i pevnější nástup pozitivismu ve formě kritického realismu. Uplatnění sociologického hlediska je Masarykovi jednou ze zbraní jeho vědeckého, kulturního i politického programu. Masarykova vědecká, kulturní i politická koncepce je výrazně nesena úsilím o světovost. Ve filosofii a stejně v sociologii je toto úsilí poznamenáno sice širokým, avšak značně opožděným nástupem pozitivismu.

Masaryk nepřijímá Comtovův pozitivismus nekriticky. Zdůrazňuje některé jeho rysy: smysl pro realitu jako podklad vědeckého přístupu, a tedy i sociologického, k studované realitě. Odmítá však naivní

realismus, čímž se dostává na pozice, které zdůrazňují kritickou funkci rozumu v poznávacím procesu.⁴ Masarykův kritický realismus jako noetické stanovisko se však uplatňuje nejen v metodologickém přístupu k poznávání sociální skutečnosti, nýbrž i v jejím pojetí. Má tedy i ontologický rys. V pojetí kritického realismu, jak se u nás vlivem Masarykovým ustaloval a byl přejímán i jeho žáky, nutno klást důraz na jeho noetickou povahu. Jeho přívrženci v naší sociologii kladli důraz právě na kritický a reálný přístup k sociální skutečnosti, oprostěný od romantismu a apriorismu, od nevědeckých „praenotio-nes“. Tu se v lecčems stýkají s gnoseologickou stránkou sociologického realismu E. Durkheima, která se ovšem v podstatě vrací k principům sociologické metodologie Comtovy. V Masarykově realismu je položen důraz samozřejmě na současnou realitu. Tím se obrací proti historicismu A. Comta i jeho následovníků. Kritická pozice tohoto realismu je v podstatě umírněným kritickým racionalismem.⁵ Je na stráži jak proti naivnímu realismu, tak proti subjektivismu. Odmítá v sociologii jak metodický krajní subjektivismus, tak i krajní objektivismus, typický pro školu E. Durkheima. Přívrženci kritického realismu proto neodmítají používání introspekce jako „doplňkové“ sociologické metody, jestliže vlastní prožitek je kriticky nazírán a zbaven iracionálních momentů.

Kritický realismus v naší sociologii se však přes svou gnoseologickou podstatu projevil i stránkou ontologickou, určitým pojetím sociálního života. Odvozoval je právě z užití noetických principů kritického realismu v sociologické metodě. Analýzou společenského života i jeho dějinného průběhu dospívá k názoru, že krajní sociologický individualismus a kolektivismus jsou nezdůvodnitelné. Společenské dění je syntéza mnohotvárných vlivů sociálních kolektivů, v nichž však má místo i tvůrčí

⁴ Masaryk měl ke Comtovi kritický poměr. Tak např. převzal princip jeho soustavy věd, ale vytýká mu, že stupnici věd učinil neúplnou tím, že v ní nepipustil psychologii, že zapomněl na jazykozpyt a estetiku a o postavení logiky se nerozhodl. Činí však i principiálnější výtky proti objektivistické, věcně nepřetržitosti, na základě které Comte utváří své vědní schéma. Masaryk praví, že nedovede „přijmout tak jednoduchý pozitivistický monismus (materialismus nekritický)“, neboť podle něho už mezi chemií a biologií přestává věcná nepřetržitost, a tedy tím více mezi biologií a psychologií. (Srv.: Masaryk, *Rukověť sociologie: podstata a metoda sociologie*, Naše doba, ročník VIII. 1901, str. 5–7). Masaryk Comtovi vytýká, že jako později Spencer užívá v sociologii mnoho biologie (tamtéž str. 9),

vytýká mu jeho krajní sociologický kolektivismus a přílišný strach před subjektivismem (str. 173), i to, že Comte chce sociologii dát funkci sjednocovat všechno vědecké poznání a tím vlastně ji nahradit filosofií (str. 178). Proti Comtovi připouští v sociologii i výklad teleologický. Považuje pozitivistické odmítání tohoto výkladu za absurdní (str. 823).

⁵ V tomto smyslu ho chápe i Josef T. v r d ý (*Průvodce dějinami evropské filosofie*, 2. vyd. Brno 1947, str. 466), který poukazuje na Masarykův filosofický rodokmen, v němž mají své místo vedle Comta i Platon, Hume, J. S. Mill, Herder a významné místo F. Brentano (1838–1917). (Srv. tamtéž, str. 465, 232, 440). Tvrdý poukazuje i na poměr Masarykův ke Kantovu kriticismu (str. 468 a n.).

činnost jednotlivce. Stejně je odmítán krajní sociologický objektivismus, který dochází k uznání kolektivního vědomí nadindividuálního, i subjektivismus, který zcela rozpouští sociální do individuální psychiky.

Průvrženci kritického realismu v sociologii byli přímými žáky a následovníky Masaryka. Jsou to především Břetislav Foustka, E. Beneš a I. A. Bláha. Liší se zdůrazňováním toho nebo onoho prvku této koncepce.

Na této cestě se objevuje první význačný rys tehdejší, ale i pozdější české sociologie, totiž její filosofičnost ve smyslu odkazu jejích (sociologických) metodických zásad ke gnoseologickým principům. Souvislost sociologie s filosofií je možno pojímat ovšem v několikařím smyslu. Předně z hlediska vývojového. Sociologie byla dlouho ovlivněna filosofií dějin a vůbec filosoficky budovanou sociální teorií. Souvislost s filosofií však — jako u jiných věd — nutno pojímat i funkčně. Jde hlavně o gnoseologické základy, z nichž vyrůstají principiální metodologické postoje vědy. Funkční spojení filosofie se sociologií se odehrává na půdě větší části české sociologie s otevřeným hledím a se zduřazením filosofické základny sociologie.

Prvky kritického realismu se však projeví i v dalších hlavních rysech Masarykovy sociologie, která položila základy naší první sociologické tradice.

Dilema mezi sociologickým pragmatismem a scientismem vyřešil Masaryk v českém prostředí, plném kvasících problémů hospodářských, třídních, politických, národních i národnostních, kulturních i vědeckých, ve prospěch sociologie pragmatické, angažované sociálně, otevřené k současnému životu a k řešení aktuálních problémů.

Podstatné je ovšem, o jaké problémy šlo a jak se k nim Masaryk svou sociologickou koncepcí stavěl. Nejdůležitější a v popředí byla problematika politická a sociální. V problematice politické šlo především o rozvíjení demokratických svobod, hlavně o prosazení všeobecného hlasovacího práva. Masaryk se staví za tyto požadavky jako za vše, co zvyšuje liberalizační procesy, ovšem v rámci daného společenského řádu. (Bojuje např. za ženskou emancipaci a progresivně se angažuje v řešení ženských sociálních, ekonomických i kulturních otázek.) S tím souvisí

jeho kritika politických praktik tehdy předních měšťanských stran, upadající staročeské a nové mladočeské. Vytýká jim nedostatek politické koncepce, lpění na historickém empirismu (historismu), nedostatek schopnosti „postihnout v té přítomnosti a minulosti, empiricky dané, smysl našeho života a našeho povolání. A o to se pokoušeli naši buditelé Dobrovský, Kolár, Šafařík, Palacký, Havlíček. Proto od samého počátku zakládali národní program na filosofii dějin a na filosofii.“ (*Naše nynější krize. Pád strany staročeské a počátkové směrů nových*, 1895. Citováno ze souboru: Česká otázka. O naší nynější krizi, Jan Hus, Praha 1924, str. 267).

Tyto postoje získaly Masarykovi sympatie dělníků a pokrokové inteligence, která měla rovněž odpor k politickému fetišismu a diletantství.

V sociální otázce zůstává Masaryk v rozmezí krotkého reformistického programu nemarxistické, pragmaticky usměrněné sociologie. V době, kdy pronikaly do sociální demokracie oportunistické živly, zvláště ze strany inteligence, Masaryk kritikou marxismu z pozic pozitivistického evolucionismu, podanou v Sociální otázce (1898), podporuje nerevoluční prvky v sociální demokracii a sehrává retardační úlohu v rozběhu sociální revolučnosti u nás. Masaryk je pokrokový liberál, ale není revoluční demokrat.

Jeho světový nadhled, racionalistický a kritický postoj obrací jeho sociologické úsilí k pozvedání kulturní, mravní i politické úrovně národa ve smyslu moderního osvícenství. Odtud pramení jeho boj proti provincionalismu, šovinismu, radikalismu, maloměšťáctví. Žádá větší světový rozhled v literatuře, umění, vědě, více osvětové práce a sociální péče v duchu snah sociálně solidaristických a reformistických, ale i eugenických. Na myslí má péči o rodinu, dítě a o fyzické a mravní ozdravení národa. Tyto snahy mají tedy silný etický rys.

Ze světové sociologie přenáší Masaryk k nám i tematiku, která se týká otázek sociálně patologických, avšak nezůstává v úrovni neangažovaného sociologického studia. Zajímá se o problematiku sebevraždy, zločinu, alkoholismu, prostituce. Etická obroda národa je mu součástí zájmu praktické sociologie i staré praktické filosofie, a to v duchu humanitních ideálů, které Masaryk chápe ve smyslu Herderova

vy filosofie dějin. Po cestě těchto mravních obrodných snah ho následují i Břetislav Foustka a I. A. Bláha.

Nositel mravního jednání a obrody je Masarykovi jedinec. Masaryk má smysl i pro psychologickou interpretaci sociálních jevů, ovšem kriticky vymezenou. Přijímá Comteovu stupnici věd v podobě, kterou jí dal J. St. Mill. Psychická skutečnost je chápána jako substrát společenské reality právě proto, že základním nositelem společenského dění je Masarykovi jedinec.⁶ Mravní reforma společnosti je mu úzce spjata s mravní obrodou jedince. Problematika sociální je mu v souladu se sociálně reformistickou koncepcí problematikou jedince z hlediska mravního nebo náboženského.

Kritický realismus se nestal obecným vyznáním všech našich sociologů, i když hrál významnou roli u předních zástupců profesionální sociologie. Naproti tomu smysl pro sociální zaangažovanost sociologie a zřetel k psychické stránce společenského dění se stávají charakteristickými rysy nejen sociologie, která vycházela z Masarykovy sociologické tradice. U nás až na výjimky se neujaly striktní durkheimismus a formalistická sociologie. Zřetel k psychické stránce společenského dění charakterizuje i práci Břetislava Foustky, Edvarda Beneše, I. A. Bláhy a práce jeho školy.

Sociologie, která vyšla z kritického realismu, má tedy tyto rysy:

1. Zdůrazňuje své sepětí s filosofickým základem gnoseologickým. Její věda začíná programaticky filosofií; je mezičlánkem mezi filosofií a praxí.

2. Je svým zaměřením pragmatická. Konkrétní společenskou realitu studuje i pro praktický záměr. Je aktivistická. Směřuje k sociální obrodě a reformě společnosti. Je evolucionistická a nerevoluční. Futurologické prvky starší sociologie vymezuje do reálnějších hranic praktického pokroku.

3. Neopouští psychické zřetely v pojetí a výkladu společnosti. Připouští v sociologické metodologii i introspekci jako doplňkovou metodu.

Další rys Masarykova kritického realis-

mu, a tedy i jeho sociologie, je dán jeho filosofií dějin. Masaryk nevytváří filosoficko-historickou koncepci po vzoru pěstitelů sociologické dynamiky v starším období sociologie. Jde mu v podstatě o do-
tvrzení správnosti jeho praktického směřování politického a humanitního na základě poznání smyslu českých dějin. Nalézá ho v úsilí české náboženské reformace a s ním spjatého humanitního a demokratického ideálu. (Tato filosofie dějin je obsažena ve spisech: Česká otázka, 1895 — Naše nynější krize, 1895 — Jan Hus, 1896 — Karel Havlíček, 1896). Chce takto zdůvodnit svůj politický program pro současnost. Masaryk hledá v této vývojové linii i sebe sama a historické zdůvodnění svých snah o mravní katarzi českého života a české politiky.

V generaci Masarykových žáků a přívrženců se dále rozvíjejí základní rysy Masarykova sociologického směřování. Zatím došlo k velkému rozvoji světové sociologie, takže bylo záhodno co nejvíce prohlubovat i naši orientaci po této stránce.

Tu má přední zásluhu na této cestě Masarykův žák Břetislav Foustka (1862 až 1947). Pokračuje v sociologicky podložených snahách sociálně a náročně nápravných po stránce mravní i eugenické. Bojuje za ideu vyššího národa, tj. takového, jehož všechny vrstvy budou stát vysoko sociálně, kulturně, mravně i fyzicky. Demokracii chápe nejen ve smyslu politickém a kulturním, ale i hospodářském a sociálním, čímž překracuje Masarykovo pojetí demokracie. Zabývá se, jako Masaryk ve své Sociální otázce, sociální problematikou a hlavně vývojem a rozbořem socialistických teorií. Své studie z této tematiky uložil v obsáhlé práci Otázka sociální. Socialismus a sociální hnutí. (Vyšlo v souborném díle: Česká politika, díl IV. Praha 1911, str. 433—830). V poměru k socialismu stojí Foustka na stanovisku blízkém Masarykovu. Část monografických studií věnoval Foustka problematice sociálně patologické. V práci Slabí v lidské společnosti (Praha 1904) se zabýval činitelem a projevy fyzické degenerace národů: pauperismem, proletarizací, alkoholismem, prostitucí, sociálními chorobami, zločin-

⁶ Praví: „Mně je sociologie povýšec výkladem sociálních vlastností člověka a sociálních sil, otázka po tom, co společnost za stálého vývoje udržuje“ (cit. Rukověť sociologie v Naší době str. 104). „...sociální a historické jevy jsou právě především také jevy psychologickými“ (tamtéž str. 662).

„Otázka po zákonech historických a sociálních je tedy... podstatně otázkou psychologickou“ (tamtéž str. 736). „Jevy sociální a historické jsou právě také psychologickými... Nemůže proto být výkladu sociálního bez pomoci psychologie“ (tamtéž str. 173).

ností a sebevraždy. Rozebírá a kriticky hodnotí teorie o sociálním úpadku národů a o jejich degeneraci. K problematice sociální péče se pojí jeho dílo Ochrana dětství a mládež (v uvedeném sborníku Česká politika, díl V, Praha 1913, str. 1 až 194). Studuje zločiny páchané na dětech a mládeži (vraždy, týrání, zotročování a vykořisťování dětí a mládeže) a prostředky péče o biologický, mravní a kulturní vývoj mládeže. Problematice sebevraždy mládeže věnoval i zvláštní studii (v roce 1911). Poslední dílo Foustkovo napsané v letech 1935–40 o vůdcovství z hlediska sociologického zůstalo v rukopise.

Na cestě nastoupené Masarykem pokračoval též Edvard Beneš (1884–1948). Před první světovou válkou napsal spis o politickém stranictví.

Ke kritickému realismu se hlásil i I. A. Bláha (1879–1960), jenž své přívrženectví k filosofickým základům sociologie, jak je chápal Masaryk, sdružuje s některými vlivy školy E. Durkheima, jehož byl rovněž žákem. Jeho první sociologická monografie (Město), kterou se ohlašuje už nový obzor v české sociologii po stránce tematické a metodologické, vyšla už roku 1914, avšak Bláhova nejvýznamnější činnost spadá až do druhé etapy naší sociologie.

Stranou od proudu tehdejší sociologie, která vycházela z kritického realismu, se do české sociologie hlásí osobnost velkého tvůrčího formátu: Emanuel Chalupný (1879–1958). I když hlavní úsek jeho působení spadá do další etapy naší sociologie, již před první světovou válkou na sebe vehementně upozornil monografiemi, které usilují vykreslit ze sociologického a psychologického hlediska profily některých našich spisovatelů a básníků. První léta tvorby Chalupného jsou poznamenána živým zájmem o zjevy literární.⁷ Pásmo jeho tematiky je velmi široké a práce v té době vydané činí dojem polyhistorického záběru v oblasti společenských věd. V roce 1905 vydává stručný úvod do sociologie, svědčící o tom, že Chalupný má svůj sociologický systém, který připravuje, již v obryse hotový. Před první světovou válkou vyšly pouze jeho dva díly: díl první (v r. 1916), jenž se zabývá vědoslovnými základy sociologie, a díl pátý, v němž

Chalupný zpracovává sociologickou dynamiku (v r. 1917).

Chalupný se záhy vyvíjel v opozici proti Masarykovi, kritickému realismu a politické a vědecké skupině Masarykově.

S Masarykovou školou ho spojoval pozitivismus a živý zájem o sociální současnost, sociologický aktivismus. V dalším období naší sociologie pak uzrála jeho syntetická sociologie i jeho tvůrčí osobnost.

Durkheimův vliv se v této době projevil nejen u I. A. Bláhy, ale daleko jednostranněji v tvorbě Antonína Uhlíře (Sociální filosofie, Praha 1913, Sociologická idea, Praha 1931).

Snaha o světový rozhled v sociologii se již v první její etapě projevila překlady z cizích literatur. Břetislav Foustka, který záhy získal zasvěcený pohled do světové sociologické literární produkce, zaměřil svůj překladatelský zájem na Giddingsovy Principles (Základy sociologie), Foustkův překlad podle IV. vydání z r. 1898, Praha 1900), které měly na konci století veliký ohlas. Americká sociologie se rychle rozvíjela produktivitou i institucionální základnou. Volba Giddingse, profesora na Kolumbijské universitě, odpovídala programu a rysům české sociologie velmi dobře. Giddings vycházel ze Spencerova evolucionismu, ale přihlížel i k některým prvkům Hegelovy filosofie dějin, hájil objektivní metodu zkoumání, ale dával místo i metodě subjektivní. Vybudoval svůj systém na paralelité objektivní a subjektivní stránky společenského dění. V něm našel místo i jedinec jako nositel druhového vědomí, Giddingsova sociologie málo zapůsobila svou metodou i systémem na českou sociologickou produkci. Ovlivnila práce O. Jozífka a L. Kunthea. Obrátila však u nás intenzivněji pozornost na americkou sociologii. Okruh sociologů a filosofů, ale i jiných vědeckých pracovníků kolem Masaryka se zasloužil o převezení významných současných filosofických, sociologických, ekonomických a jiných děl do češtiny. Neúnavnou energii zde vyvinul právě B. Foustka svými dalšími překlady děl státovědce Jellinka, pedagoga Quicka, historika politických idejí Janeta, protestantského bohoslovce Keima aj.

⁷ Patří sem spisy: Karel Havlíček, Obraz psychologický a sociologický (1908), Karel Havlíček (Praha, Zlatohř 1911), Havlíčková osobnost, jeho ovzduší a kořeny (1916), Josef Jungmann (1909 a 1912), Studie o Březinovi a jiných zjevech české literatury (1912), Josef V. Sládek a Lumírovská doba české literatury (1916), Úkol českého národa (1910), Hospodářství a jeho poměr k technice (1917), Národní povaha česká (1907), Antika a moderní život.

Institucionální základna sociologie byla u nás před vznikem Československa skrovná. Masaryk sám byl profesorem filosofie. Sociologie se pěstovala na jediné universitě a to ještě z dobré vůle profesora filosofie. V r. 1905, tedy až po dvaceti třech letech Masarykova pražského působení, se na Karlově universitě pro sociologii habilitoval B. Foustka. Těsně před první světovou válkou se habilitoval na Karlově universitě ze sociologie Edvard Beneš. Docentury sociologie zřízené na Vysokém učení technickém v Praze neměly pro rozvoj sociologie valný význam.

Hlavní proud sociologické tvorby probíhal tedy v první etapě v duchu kritického realismu. Ostatní tvorba, závislá na různých vzorech, nebyla pro vývojové tendence a linie směřovatelná a směřovatelné nemohlo být ani dílo Chalupného, tematicky v té době velmi roztržité.

DRUHÁ ETAPA VÝVOJE ČESKÉ SOCIOLOGIE

Po vzniku československé samostatnosti se otvírá druhá etapa vývoje české sociologie. Je charakterizována značným rozvojem vlastní institucionální základny, a tedy i ekonomickým zajištěním. Na všech třech universitách jsou zřízeny stolice sociologie, která se začas umísťuje jako vědní obor také na Vysoké škole zemědělské v Brně a na Vysoké škole obchodní v Praze. Sociologie se dostává i na Svobodnou školu politických nauk. Na universitách dochází k novým habilitacím ze sociologie (první v Brně 1926: J. L. Fischer, druhá v Praze 1931: Foustkův žák K. Galla). Sociologie se uplatňuje také na teologických vysokých učilištích, takže na konci mírového období přednáší sociologii na vysokých školách asi čtrnáct profesorů a docentů.

Sociologické hledisko však proniká i do řady jiných disciplín: do historie, do právních a státních věd (Emil Svoboda, Richard Horna), do politické ekonomie (Maiwald, Macek, Stöcký, Verunáč, Fleischner, Fořt), do demografie a statistické teorie (Boháč, Auerhan, Fajfr), do etnografie (Chotek, Húsek, Voráček), do geografie (Pohl-Doberský, Korčák) aj. Kladný poměr k sociologii měli

historikové Šusta, Bidlo, Slavík, Werštadt aj.

Institucionálního zaklínění se dostává sociologii i v Československé akademii zemědělské v Praze a v Sociálním ústavě republiky Československé. Spolkovou základnu získává sociologie v Masarykově sociologické společnosti a později ve Společnosti pro sociální bádání. Sociologie však byla pěstována i na půdě některých spolků, z nichž dlužno uvést alespoň Československé regionalistické ústředí, Svaz československého důstojnictva, Spolek péče o blaho venkova, Technokratickou a Etnokratickou společnost a ovšem i Československou společnost národohospodářskou a Masarykovu akademii práce. O sociologii mělo veliký zájem také učitelstvo, a tak se objevovala jako předmět i na Vysoké škole pedagogické v Praze. Od roku 1930 vycházel náš přední sociologický časopis Sociologická revue a později ještě další — Sociální problémy.

Hlavní sociologické úsilí prvního období, založené na kritickém realismu, má na pražské universitě zástupce jedině v Břetislavu Foustkovi, protože Masaryk i Beneš odcházejí prakticky z arény vědecké do politické.

Jinak tomu bylo v Brně. Tradice sociologie založené na kritickém realismu se tam rozvíjí v nové úrovni, oplovněné osobností I. A. Bláhy. Pod jeho patronací a vlivem se vytváří na základech prvé tradice nová tradice naší sociologie, které se dává souhrnný název Brněnská sociologická škola.

Bláha se podstatnými rysy připodobňuje prvé tradici. Zdůrazňuje filosofický základ své sociologické práce a oploňuje jej pod vlivem E. Durkheima směrem, kterým se zvýrazňuje sociologický objektivismus, nikoli však ve strohé formě Durkheimovy školy. Bláha se však nedostává — jako tomu bylo u Masaryka — do blízkosti sociologického nominalismu. Jeho koncepte noetického základu sociologie je modernější, exaktnější. Bláha se hlásí k vlivu E. Durkheima, ale především k Masarykově sociologické ideji a jejím podstatným rysem. Svědčí o tom i studie, které věnuje svému učiteli.⁸

Bláha je typický představitel sociologického aktivismu, obráceného k problému současnosti. Všimá si české národní

⁸ T. G. Masaryk. *Od osvobození mravního* Masaryk. *Philosophie du synergisme*, Praha 1923.

k osvobození politickému. Nové Město 1929; T. G.

povahy podobně jako Chalupný, základů pokrokové politiky, krizi dnešní společnosti (v r. 1933). Píše v Sociologické revui poznámky na okraj tragických dnů republiky v r. 1938. Bláhou redigovaná Sociologická revue, která dosahuje světové úrovně svou informovaností, přehledy o současně zahraniční sociologii a četnými studiemi, je v jeho studiích, recenzích, glosách a zprávách nabitá dobovou pulzací. Jedna z jeho prvních knižních prací je věnována psychologii doby (1922), jiná soudobé krizi rodinného života (1933). V roce 1947 napsal pak studii o tom, jak se máme sociologicky dívat na život.

Jako u B. Foustky, i u I. A. Bláhy je sociologická práce prosycena sociálně obrodným zřetelem ve smyslu *etickém*. První větší práce po první světové válce je věnována mravní problematice (*Filosofie mravnosti*, Brno 1922); mravní výchovu se Bláha zabývá ze stanoviska sociologického a píše o základech mravnosti.

Jako u Foustky, i u Bláhy je silně vyvinut *mysl pro osvětovou práci*. Zabýval se i teoreticky lidovou výchovou (1927). Výchovná problematika je mu velmi blízká. Zabývá se laickým základem mravní výchovy. V několika pracích, ale hlavně v *Sociologii dětství* (z r. 1927), snad nejrozsáhlejším svém spise (vyšel naposledy ve 4. vyd. r. 1948), se projevil i jako sociolog pedagogiky.

Zřetel k *psychické stránce* společenských jevů, typický pro hlavní proud české sociologie, je Bláhou jasně precizován. Bláha vidí ve společenských činnostech a vztazích i podíl jednotlivců, *chápe dialekticky vztah činností jednotlivce a sociálního celku*; v sociologické analýze dítěte mu vede prostředí determinovaného technicky a hygienicky, ekonomicky a sociálně vystupuje i prostředí sociálně psychické (spirituální) jako nutná součást komplexního prostředí společenského. Sociálně psychologická interpretace společenského jevu je mu umocněním sociologické analýzy. Připouští v souboru sociologických metod *introspekci*, ovšem vyváženou racionální kritikou. V metodice však zůstává převážně v oblasti objektivní, a proto se *vyvaroval jakéhokoli subjektivního psychologismu*.

Podstatné rysy jeho sociologické koncepce jsou formulovány v jeho *Sociologii dětství*. Bláha praví (4. vyd. 1948, str. 9): „Sociologie jakožto nauka — řečeno nej-

stručněji a v nejširším slova smyslu — o společnosti a společenských jevech má několik částí. Běží tu zajisté především o *hmotnou, přírodní základnu*, na níž společnost lidská se pohybuje, a o její vliv na společenskou organizaci a vývoj; běží dále o *samotnou látku společenského života*, již jsou *lidští jedinci* s jejich tělesno-duševním, organicko-psychickým ustrojením; běží konečně o tu okolnost, že *tito lidé jedinci* nežijí ojedinele, nýbrž v množstvích. *Tím, že jich žije více, případně mnoho pohromadě, vzniká sociální situace a s ní nové potřeby, jakých nebylo u osamocených jedinců*. Aby vznikl jev sociální, musí být dány podmínky řádu přírodního, organicko-psychického a sociálního. Jakmile jsou dány, tj. jakmile se na určité přírodní základně lidé jedinci octnou v sociální situaci (více jich pohromadě), začnou na sebe navzájem působit; tak vzniká sociální dění, sociální proces, jenž má všechny vlastnosti syntézy, tj. vznikají při něm jevy docela nové, jaké nebyly dány v jeho jednotlivých prvcích. Tento sociální proces, to je proud, to je stálá aktivita, stejně jako je stálá aktivita život organický, život duševní. Je tu ovšem v činnosti daleko více podmínek než při životě organickém či při aktivitě individuálně duševní, a proto i proces je jiný, složitější, a jiné a složitější jsou i produkty, výtvory tohoto činnostního procesu. A není tu ovšem žádného klidu, žádného stání, je tu stálá změna, stálý vývoj.“

Z tohoto, soudím, významného odstavce jsou patrné základní rysy a kategorie Bláhovy sociologické soustavy. Jsou jimi sociální situace, sociální skutečnost kvalitativně odlišná od ostatních, např. psychických kvalit, pluralita podmínek navozujících společenské prostředí a determinujících sociální situaci a nové potřeby, podstata sociálního procesu chápána v jeho aktivním, činnostním průběhu. Rýsuje se tu prvky Bláhovy koncepce společnosti, která se v konečném tvaru jeví a bývá formulována jako pluralistický (federovaný) sociální strukturalismus, přemáhající statickou podobu zdůrazňováním kinetické sociální aktivity.

V rámci brněnského vědeckého prostředí sociologického našel útočiště i možnosti pedagogického působení Emanuel Chalupný, jenž v období mezi oběma světovými válkami dovršil své pozoruhodné a obsáhlé dílo. Pokračoval ovšem i ve svých

monografických studiích. Psal o sociologii V. Pareta (1925), o předních tvůrcích našeho národního programu (1921), zasáhl do sporu o Husovo rodiště (1924), napsal studii o Žižkovi v jubilejním roce 1924, o národní a slovanské filosofii (1923), o Josefu Holečkovi (1922), o právní filosofii V. S. Solovjeva, napsal i cestopisně zaměřenou knížku o Vltavě (pův. 1914, další vyd. 1925), o vodách našich a zahraničních (1935), psal o advokacii, o skautingu, sokolstvu, o regionální sociologii a demokracii dle nauky Radhakamala Mukeržhiho (1931), vydal větší práci o sociologii a filosofii práva a mravnosti (1929). Zabýval se znovu národní povahou našich i cizích národů (1935) a vydal další díl *Národní filosofie československé (Naš národní úkol, 2. rozšířené vyd., 1938)*.

Hlavně se však zaměřil na rozpracování *svě sociologické soustavy*. Vyšly dva svazky dějin sociologie, dva svazky, které se zabývají sociologickým vědoslovím a zvláště vědeckými metodami sociologie, dva svazky o sociální skladbě (nauka o přírodním prostředí a populaci, sociologie věku, pohlaví, rodiny, národa, nauka o kulturním prostředí a kulturních vlastnostech), dva svazky o výtvorech a činnostech civilizací a obšírný svazek o vývoji lidské společnosti.

Tato sociologie je v podstatě řadou speciálních monografií. Bohatý dokumentační materiál má v díle *povahu spíše ilustrací nežli důkazovou*. Chalupný pracuje nejlépe v úrovni logické analýzy klasifikační, a tedy z hlediska statického a popisného.⁹ V části systému, v níž se zabývá vývojem společnosti, formuluje *vývojové zákony: zákon osamocení, zpětného vlivu, objektivace a relativního pokroku. Společenský jev je mu formou objektivace kulturní neboli civilizační*. Podrobně provedená klasifikace společenských skutečností je u Chalupného propracována s velkou akribií, takže vede až k nepřehlednosti celku. To je snad příčinou, že neměla náležitý ohlas. Pocítoval to asi i sám Chalupný a napsal proto stručný výtah ze své sociologie, z něhož jsou patrné její hlavní teoretické rysy (*Systém sociologie v náčrtku 1928 a další vydání, poslední v r. 1948, francouzsky Précis d'un Système de Sociologie, 1930*).

Chalupného klasifikace věd se liší od

klasifikace Masarykovy tím, že dává psychologii až za sociologii (psychika člověka je mu produktem sociálního vývoje) a je graficky zobrazena do kruhu. Tato myšlenka má své předchůdce, byla však Chalupným propracována. Chalupný rozeznává tři základní sociologické kategorie: sociální činitele, činnosti a výtvoř. Jejich vzájemné působení (znazorněné opět křehem) je pojato dialekticky.

Obsáhlé dílo Chalupného, často polemicky zahrocené, nebylo přijato jednoznačně kladně. Nelze mu však upřít (vedle přímo cholerické pile a houževnatosti) pečť originality.

Přesto ve srovnání s hlavními rysy sociologie vycházející z kritického realismu má i Chalupného dílo některé prvky souběžné. Přiřazuje se k *sociologickému aktivismu*. Chalupný reagoval velmi citlivě a kriticky na *současnou sociální problematiku*, ale jeho působení nemá sociálně etickou a výchovnou tendenci ve smyslu Bláhově. Zřetel k psychické složce sociální skutečnosti není jím odmítán, ale nevystupuje do popředí. Je značně ztlumen ve smyslu Comtova pozitivismu.

Chalupného dílo nalezlo ohlas u řady zájemců o sociologii a sloužilo jim za učebnici sociologie. Jeho bezprostředními žáky a přívrženci jsou Jaroslav Šíma a Vladimír Kadlec. Chalupného dílo se nestalo základnou pro další rozpracování sociologické teorie a pro výzkumnou práci. Avšak i dnes, kdy sociologie značně pokročila, nalezneme v něm bystré sociologické postřehy mající i dnes své oprávnění. Chalupný měl ve své době vliv ani ne tak metodou své práce, ani celistvostí svého systému, ale dílčími partiemi své práce.

Vedle I. A. Bláhy a E. Chalupného se od počátku svého působení v Brně, tj. od r. 1926, výrazně projevoval J. L. Fischer. Začneme konfrontací tří základních rysů původního proudu naší sociologie s dilem Fischerovým.

Tu nutno konstatovat, že pro integraci sociologie, pro její *filosofickou* a tím také silnou teoretickou základnu, znamená dílo Fischerovo *vyvrcholení v české sociologii*. Fischer vytváří sveráznou koncepci strukturálního funkcionalismu, která je v *něčem blízka koncepci Bláhově*, ale svou filosofickou orientací se od ní liší. Fischerův

⁹ Rozbor jeho metody podává Jaroslav Kříženecký: *Na okraj sociologického díla E. Chalupného* (ve sborníku O vědeckém a filosofickém díle

Emanuela Chalupného, str. 40–47. V tomto sborníku se dostalo Chalupnému ocenění ještě z pera J. B. Kozáka a T. Cepa).

sociologický směr není dosud uzavřen, naopak po druhé světové válce a zvláště v epoše současné sociologické renesance směrem k marxistické sociologii se dále rozvíjí. Proto právem je záhodno zařadit Fischera do třetí etapy, tj. do dnešní etapy našeho sociologického vývoje. Fischerova koncepce zůstávala poněkud stranou vedle mohutného zjevu Bláhova, který v druhé etapě byl předním tvůrcem i vědeckým organizátorem naší sociologie. Avšak Fischer již od počátku třicátých let na sebe upozorňuje, má ohlas u kritiky a je přijímán.

Základna filosofické orientace, jak jsem ukázal, je u nás dána první tradicí české sociologie. Rozvíjí se i v druhé etapě, byť i v určité variantě a svéráznosti v Bláhově sociologické škole. Fischer si vytváří základnu svou. Odmítá pozitivismus a příbuzné koncepce, které mu nejsou dobrou gnoseologickou oporou pro chápání kvalitativní rozrůzněnosti a návaznosti skutečna. Zde se poněkud sblížíže s marxistickou dialektikou. Fischer si vytváří svou vlastní skladebnou filosofii. Ta se týká gnoseologických problémů vědeckosti, vědecké pravdy a konstituování vědy v její gnoseologické oprávněnosti vůbec. Práví: „Než věda je jen jedním druhem účinků, jimiž nás doslova zaplavuje sociální skutečnost. Položil jsem si tedy otázku, k čemu je vlastně zaměřena, a zodpověděl ji tak, že je zaměřena na předmětné získávání poznatků o těch skutečnostech jevech, které učinila předmětem svého výzkumu, a to tak, aby poznatky ji získané vykazovaly krajně dosažitelný stupeň přiměřenosti“ (Brněnská sociologická škola. Referáty uspořádala Juliána Obrdlíková. Vydáno jako rukopis, 1967, str. 51). Fischer se vypracovává — opíraje se také o W. Jamese — v našeho předního teoretika vědy. Sám praví, že ve vědosloví spatřuje „těžisko svého filosofického usilování“.

Specifickou podobu má u Fischera i další znak naší sociologie, týkající se vztahu sociologie k životu. Fischer reaguje na současnost, podrobuje ji svému sociologickému zájmu zaostřením některých prvků svého systému. Mezníky na této cestě jsou tato jeho díla: Budoucnost evropské kultury (1928), O rýkladu dneška (1930), Kultura a regionalism (1933), a hlavně pro pochopení jeho sociologického systému důležité dílo: Krize demokracie (1. díl: Svoboda, 2. díl: Rád, Brno 1933) a dále:

Rád kapitalistický a skladebný (1933). Jeho soustava skladebné filosofie Základy poznání. Kniha první (Praha 1931) se týká především jeho filosofické produkce.

Třetí, psychologizující rys naší sociologické tradice se u Fischera neprojevuje, což je pochopitelné, protože vychází při studiu sociálních jevů z efektů, účinků sociálních procesů, přesněji funkcí, a hledá podmínky, za nichž se dosáhlo největšího stupně přiměřenosti účinku. Fischerovi jde tedy o objektivní zkoumání objektivací sociálních a jiných v jejich nejkonkrétnější podobě.

Fischerova sociologická koncepce je v podstatě strukturálním funkcionalismem, který — jak bylo už jinými konstatováno — se od Bláhovy koncepce federativní souřadné vazby funkcí v sociální struktuře liší svou dialektičností, hierarchizací funkcí v sociální struktuře.

Kdybychom sledovali sociologické kategorie v jejich proměně v dějinách české sociologie (což přesahuje úkol této studie), získali bychom obraz, v němž by se objevila v pojmání základních sociologických kategorií řada vývojových návazností. Platí to především o sociologické kategorii sociální skladby, sociální struktuře. První sociologické studie u nás vycházejí z hlavního pojmu Comtovy statiky, tj. ze sociálního konsensu. Masarykovi představuje základní vazbu harmonického sociálního celku, který se normálně evolučně vyvíjí; Bláha ho chápe jako řádovou, pořádkovou vazbu sociálních vztahů, činností a funkcí, které probíhají pod tlakem norem, jež se obražejí a projevují v každé sociální situaci. Objevuje se u Foustky a jiných v ideji sociální solidarity. U Fischera se jeví jako struktura, jakožto hierarchizovaná a kvalitativně bohatá a odlišná soustava společenských funkcí spjatá pevnou vazbou, která má i své organizační formy, jimiž je např. státní útvar. Formální stránka funkcí spočívá v jejich hierarchické jednotě, tedy ve vazbě, v níž jsou v různé řádové rovině. Obsahová stránka funkcí se týká jejich reaktivní konkrétní zaměřenosti k dosažení nejpřiměřenějšího účinku.

Vedle Bláhy, Chalupného a Fischera se v Brněnské sociologické škole částečně vyškolovali, ale hlavně pak uplatňovali i tehdejší marxističtí sociologové, např. Ludvík Svoboda, Bedřich Václavěk, pedagog Oldřich Blažek a jiní.

Brněnská sociologická škola představuje tedy celek z hlediska sociologických koncepcí a způsobů práce v mnohém jednotný, ale v lecčems diferencovaný.

Pod názvem Brněnská škola, který je výrazem sociální situace, jež plnila funkci vědecko-kreační i výzkumnou, pedagogickou, organizační, reprezentační i kulturně osvětovou (mluveno termíny Bláhovými), je třeba konkrétně spatřovat v podstatě tři směry. Byly si příbuzné, ale měly i svou specifickou. Z nich směr Chalupného a Fischera se neprojevil jako škola v plném smyslu, i když i tu bylo významné tradiční působení. Naproti tomu Bláhovo působení vytvořilo školu, a to ve smyslu vědeckém i pedagogickém, a dalo autoritou jeho osobnosti Brněnské škole svou pečeť. Hovořím o tom proto, že výrazná Bláhova škola, k níž přísluší řada pracovníků, jako např. A. Obrdlík, B. Zwicker, J. Slaminka, J. Obrdlíková, M. Hájek aj. by se neměla rozplynout v anonymitě názvu Brněnská škola.

Druhá etapa české sociologie je charakterizována diferenciací sociologických směrů. Vedle kritických realistů různého rážení působí v Čechách naturalizovaný Slovinec Ivan Žmavc, zastánce sociologického energetismu a durkheimista Antonín Uhlíř. Nesmíme zapomenout ani na svéráznou a významnou sociologickou osobnost Jindřicha Kohna (1874–1935), který vytváří svou originální filosofickou koncepci demosofickou. Trísřazkové dílo, zahrnující soubor jeho prací Asimilace a věky, vyšlo až po jeho smrti (1936 v Praze). Pracoval v oboru sociologie národa, regionalismu, náboženství aj. František Modráček se zabýval problematikou společenského vývoje a sociologií jako teorií dějin.

Někteří tehdy mladší sociologové se shromáždili kolem Josefa Krále a vytvořili posléze okruh pracovníků, kteří se seskupili kolem revue Sociální problémy a ve Společnosti pro sociální bádání. Vystupovali pod názvem „Pražská škola“.¹⁰ Spojovaly je některé rysy, jež byly protikladné znakům, které jsme mohli rozeznat u první sociologické tradice i u tradice, vyrůstající z Brněnské školy. Předně, postavili se na teoretické stanovisko naproti odpoutání sociologie od jakékoli filo-

sofické základny. V podstatě však byli všichni po stránce gnoseologické pozitivisty. Dále, postavili se na striktní stanovisko sociologického scientismu a odvrácení od jakékoli zaangażovanosti sociologie v praxi. Jakousi výjimku snad tvoří Machotkova a Ullrichova informativní práce Sociologie v moderním životě (1928). O vztahu psychického živlu v sociálním dění se programaticky jasně nevyjádřili. Jediný, kdo se touto otázkou zabýval, byl Josef Král. Byli však odpůrci introspektivní metody. Zdeněk Ullrich píše o Pražské sociologické škole, že „si vzala za úkol naprosto objektivně a empiricky, tj. bez ideologických příměsí a praktických zřetelů, poznat sociální skutečnost“ (P. Sorokin, Sociologické nauky přítomnosti, český překlad Praha 1936, str. 687).

Empirická sociologie zdomácněla však i ve škole Bláhově a empirické výzkumy konali také jiní sociologové. Již v přehledu o české sociologii, který je v citovaném díle Barnese a Beckera, je zřejmý podíl českých sociologů v oblasti empirické sociologie. Pracovalo se po této stránce u nás v sociologii ekonomické, politické, stratifikační, v sociologii výchovy, náboženství, venkova a města. Nemáme dosud náležitou bibliografii těchto empirických a výzkumných prací.

Jestliže si tedy sociologové v tzv. Pražské škole sociologické dali do programu pěstovat empirickou sociologii, je tomu rozumět asi tak, že nechtěli pěstovat jakoukoli jinou.

Jejich reprezentantem je Josef Král, historik filosofie a sociologie. Vypracoval první rozsáhlé dějiny naší filosofie, do níž zahrnul i přehled dějin české sociologie. Zabýval se i vědoslovnou problematikou sociologie. Do dějin sociologie přispěl prací Herbartovská sociologie (1921) a filosofickým a sociologickým profilem T. G. Masaryka (Praha 1931), zvláště pak studií o Masarykově spisu o sebevraždě (Bratislava 1927). Zasluhu si získal J. Král tím, že nám zpřítomnil osobnost Gustava Adolfa Lindnera. Napsal o něm studii (Bratislava 1930) a větší studii o základním díle Lindnerově; obě studie přeložil do češtiny. Z okruhu tzv. Pražské sociologické školy vyšla řada sociologických prací výzkumné povahy, které se týkaly sociologie mravů,

¹⁰ V dopise, jež poslal prof. J. Král doc. J. Macků při příležitosti brněnského sympozia, odmítá název „Pražská sociologická škola“ a mluví

o „skupině kolem Sociálních problémů“. (Pozn. redakce.)

politiky, byrokracie, rodiny, poměšťování pražského okolí aj.

Křesťanská sociologie se u nás vyvíjela po linii katolické (František Reyl a Bedřich Vašek, který napsal třídílnou Křesťanskou sociologii: 1. díl: Život sociální (1931), 2. díl: Spravedlnost v životě hospodářském, (1931), 3. díl: Sociální práce (1929). Napsal též Rukověť křesťanské sociologie, 2. vyd. Olomouc 1937), i po linii nekatolické (F. M. Hník).

Závěr

Soudím, že z předchozího textu vyplývají hlavní vývojové tendence minulé české sociologie v jejich podstatných znacích.

Je pochopitelné, že pro marxistickou sociologii, jejímž filosofickým základem je dialektický a historický materialismus, nemohou být relevantní idealistické koncepce filosofické, o které se česká sociologie — s výjimkou prací hloučku marxistických sociologů — opírala.

Na druhé straně je však nutno uvážit, že některé gnoseologické principy, které byly v hlavních proudech české sociologie uplatněny, ústily v zásadu metodologického objektivismu, v snahu dopátrat se objektivní pravdy o společenské skutečnosti, což je v souladu i s marxistickou sociologií.

Empiricky založené studie, výsledky mnoha výzkumů českých sociologů skoro ve všech oblastech a odvětvích sociologické práce představují pro marxistickou sociologii bohatý dokumentační materiál.

S marxistickou sociologií mají přední tradice české sociologie společně úsilí směřující k sociální zaangażovanosti své vědecké práce. V předválečné době — až na výjimky marxisticky orientovaných pracovníků — neměla však tato zaangażovanost povahu revoluční v marxistickém smyslu.

Poukázal jsem na některé dialektické momenty, které se objevují zvláště u pracovníků Brněnské školy, i na některé rysy strukturálně funkcionalistických koncepcí, jež by mohly být užitečné při kritické práci, kterou bude muset naše marxistická sociologie provést při zhodnocování dosavadní české sociologie, aby i jejího dědictví mohlo být dále využito. Soudím, že toto dědictví není malé.

Резюме

Карел Галла: Эволюционные тенденции чешской социологии

Чешская социология может опираться о столетие традиций рассуждений о жизни общества и исторические процессы, которые развились в 14 веке Томаш из Штитного, в 15 веке религиозные реформаторы Ян Гус и Петр Хельчицкий, в 17 веке пансофиста и педагог Ян Амос Коменский и в 19 веке национальные будители: филологи и литературные историки Йосиф Добровский и Йосиф Юнгмани, историк Франтишек Палацкий, философы Августин Сметана, Франтишек Клацек, Ян Гануш, политик Карел Гавличек, основатель физкультурной организации «Сокол» Мирослав Тыриш и целый ряд других.

Собственная социологическая точка зрения находит свое применение во второй половине 19 века у философа Йосифа Дурдика, эстетика Отакара Гостинского и главным образом у выдающегося педагога Густава Адольфа Линднера, который по праву считается предшественником и основателем социально-психологических усилий.

Однако первая современная социологическая традиция связывается с работой Т. Г. Масарика, теоретическая база которой — критический реализм — навязывает на философскую работу А. Комтеа и Г. Спенсера, при чем дает ему специфический размер с надлежащим вниманием к психологической интерпретации социальных явлений. В некоторых случаях предвосхищает и некоторым позднейшим направлениям американской социологии. Социологические научные статьи Т. Г. Масарика о смысле чешской истории, о социальном вопросе, о русской философии религии и истории, о самоубийстве, являются выражением монографического подхода к социальной реальности, не покидают психологического внимания в понимании и объяснении общественных явлений, а также стремятся к понятию исторического развития для конституирования практической национальной политики. Их прагматическое направление полностью и этическим вниманием, направленным на оправдание общественной жизни. Точка зрения Масарика чисто реформаторско-эволюционная, она не достается на позицию революционного демократизма.

В этом усилии следуют Масарика и его ученики: Б. Фоустка научными статьями о социальном вопросе, о социально слабых индивидуумах, об опеке о ребенка, Е. Бенеш научные статьи о политических проблемах. Эмануэль Надуны, один из видных чешских социологов идет своим путем и строит первую многогранную систематическую теоретическую работу из общей социологии и разрабатывает целый ряд специальных монографий (о национальном чешском характере в соотносительности с характером иных народов, о социологии права и нравственности, об известных типах чешской литературы и др.).

Первый этап чешской социологии (до первой мировой войны) так помечен философским и этическим вниманием, стремлением ознакомиться с тогдашней мировой социологией.

После второй мировой войны чешская социология развивается на более сильной институциональной основе, в трех университетах и в ряде других научных учреждений. Издаются два социологические журнала. На переднем плане стоит работа И. А. Блага, вокруг которого в брненском университете развернулась школа, которая хотя и навязывает на работу Масарика, но она идет также и путем направления к более модернизированной французской и американской социологии. Однако она не примыкает односторонне к никакому социологическому направлению. Блага издал научные статьи, касающиеся социологии города, интеллигенции, рабочего, крестьянина, семьи и ребенка.

В это время чешская социология, развивающаяся в университетах и мимо них, примыкает к стремлениям эмпирической социологии, как об этом свидетельствует целый ряд исследований и научных статей, касающихся почти что всех главных отраслей социологии (социология труда, деревни, семьи, политики, хозяйствования, техники, воспитания, искусства, религии и т. д.). Рядом с традиционным направлением, которое связывается с Масариком, появляются и покровители не только ряда старших социологических направлений (напр. социологического органицизма), но и новейших направлений. К слову достаются и ученики учеников Масарика, работающие в смысле современной эмпирической социологии.

Это развитие, развитие очень здоровое, было прекращено второй мировой войной. Дальнейший период характеризуется богатым возрождением интереса к социологии и стремлением построения марксистской социологии, опирающейся о до сих пор небывалую институциональную основу.

Summary

Karel Galla: Developmental Tendencies of the Czech Sociology

Czech sociology may proceed from a centuries old tradition of considerations concerning social events and historical processes developed by Thomas Štítný in the 14th century, the religious reformers John Hus and Petr Chelčický in the 15th century, the pansophist and pedagogue Jan Amos Komenský in the 17th century, as well as by the national revivalists of the 19th century: the philologists and literary critics Josef Dobrovský and Josef Jungmann, the historian František Palacký, the philosophers Augustin Smetana, František Klácel, Jan Hanuš, the politician Karel Havlíček, the founder of the physical-training organization „Sokol“ Miroslav Tyrš, and many others.

The truly sociological viewpoint manifests itself in the second half of the 19th century in the works of the philosopher Josef Linda, the aesthetician Otakar Hostinský and especially the eminent pedagogue Gustav Adolf Lindner who is rightly considered to be the predecessor and founder of socio-psychological efforts.

The first modern tradition of Czech sociology is connected with the work of Tomáš G. Masaryk whose theoretical basis, critical realism, is based on the philosophical work of A. Comte and H. Spencer; it provides him with a specific dimension and an appropriate regard for the psychological interpretation of social phenomena. In many respects he thus anticipates some later trends in the American sociology. Masaryk's sociological studies concerning the sense of the Czech history, the social problem, the Russian philosophy of religion and history, suicide, are an expression of the monographic approach to social reality; they do not leave out the psychological respects in the conception and the interpretation of social phenomena and lead to the comprehension of the historical development, thus helping to constitute the practical national policy. Their pragmatic orientation is also permeated by ethical respects aiming at the purgation of social life. Masaryk's viewpoint is explicitly that of an evolutionary reformer. He does not, however, assume the position of revolutionary democratism.

Masaryk's efforts are continued by his followers B. Foustka in his studies concerning the social problem, the socially weak individuals and child welfare, and E. Beneš in his studies concerning political problems. Emanuel Chalupný, one of the leading Czech sociologists, however, goes his own way and creates the first systematic theoretical work in many volumes on general sociology and writes many special monographs (on the Czech national character in correlation with the character of other nations, on the sociology of law and manners, on prominent personalities in Czech literature, etc.).

The first stage of Czech sociology (until the period of World War I) is thus marked by the philosophical and ethical viewpoints, by an effort to get acquainted with the world sociology of that time. After World War II Czech sociology develops on a stronger institutional basis in three universities and in a number of scientific and associated institutions. Two sociological reviews are published. The leading position is occupied by the work of I. A. Bláha, around whom a school arose at the Brno university; this school, though proceeding from Masaryk's work, follows the trends of the more modern French and American sociology, without, however, one-sidedly inclining to any sociological school.

Bláha published studies concerning the sociology of the town, the intelligentsia, the worker, the farmer, the family, the child.

In this period Czech sociology, which develops in the universities as well as outside them, joins the efforts of empirical sociology; a number of researches and studies concerning almost all the major branches of sociology (urban and rural sociology, sociology of the family, politics, economy, technique, education, art, religion, etc.) bears witness to this fact.

Besides the traditional trend connected with Masaryk, there also appear advocates of many older (e. g. sociological organicism) as

well as of most modern sociological trends. Also the followers of Masaryk's followers begin to be active; they work in the sense of modern empirical sociology.

This very promising development was in-

errupted by World War II. The subsequent period is characterized by a rich revival of interest in sociology and by an effort to build up the Marxist sociology supported by a hitherto unseen institutional basis.